

VÁCLAV HAVEL

A gyűlölet természetrajza*

Ahogy elnézem az itt egybegyűlteket, úgy érzem, kevés olyan ember akad közöttünk, aki konferenciánk témáján – a gyűlöleten – valóban „belülről” töprengene el, mint olyan lelkiállapotról, amit maga is ismer, azaz, hogy úgy mondjam, személyes tapasztalat alapján. Mi itt valamennyien nyilván csak aggódó megfigyelői vagyunk e jelenségnek, s ezért csupán kívülről próbáljuk szemügyre venni. Jómagam is így vagyok ezzel: rossz tulajdonságaim közül – bizonyára jócskán akad belőlük meglepő módon hiányzik a gyűlölet képessége. Ezért én is csupán értetlenkedő, ámde fölöttébb aggódó megfigyelőként elmélkedem a gyűlöletről.

Ha azokra az emberekre gondolok, akik gyűlöltek vagy gyűlölnek engem, meg kell állapítanom, hogy van néhány közös tulajdonságuk, melyek összegezve és együttesen elemezve bizonyos – alighanem csak igen általános – magyarázattal szolgálnak gyűlöletük eredetére.

Ezek az emberek sohasem ostobák, üresek, tétlenek, közömbösek vagy egykedvűek. Gyűlöletük, úgy érzem, minden esetben valamiféle hatalmas és lényegében csillapíthatatlan váagnak, valamiféle beteljesületlen és valójában soha be nem teljesülhető akarásnak, valamiféle kétségbeesett ambíciónak a megnyilvánulása. Teljességgel aktív belső erőről van tehát szó, mely minduntalan odaköti valamihez, vonszolja valamerre birtokosát, és úgyszólván túlnő rajta. Következésképp én a gyűlöletet korántsem tartom pusztán a szeretet és a humanitás hiányának vagy pusztán az emberi lélek vákuumának. Ellenkezőleg: sok közös vonása van a szeretettel; mindenekelőtt épp az önmagát átlényegítő komponens, azaz a másikhoz való kötődés, a tőle való függőség, mely azt eredményezi, hogy a gyűlölő ember identitásának egy darabját a gyűlölet tárgyába helyezi át. Ahogy a szerelmes sóvárog a szeretett lény után és nem tud meglenni nélküle, áhítja a gyűlölő a gyűlöletet. S miként a szerelem, a gyűlölet is végeredményben az abszolútum utáni váagnak a megnyilvánulása, jóllehet tragikusan beteges megnyilvánulása.

Akik gyűlölnek, azokban tapasztalatom szerint tartósan és kiirthatatlanul ott fészkel valamiféle – a dolgok valódi állásához mérten természetesen aránytalanul nagy – sérelem. A gyűlölködő ember mintha azt akarná, hogy határtalanul tiszteljék, respektálják és szeressék, és mintha folyvást az a fájdalmas felismerés emésztené, hogy a többiek hálátlanok és megbocsáthatatlanul igazságtalanok, mert nemcsak hogy nem tisztelik őt határtalanul, amint az kötelességük lenne, de még – ő legalábbis így érzi – levegőnek is tekintik.

A gyűlölködő ember tudata alján az a beteges érzés szunnyad, hogy ő a teljes igazság egyetlen és valódi birtokosa, következésképp ő felsőbb- rendű ember, mi több, Isten, s ezért megérdemli a világ teljes elismerését, sőt messzemenő engedékenységet és lojalitását, vak engedelmisséget. A világ közepe akar lenni, és állandóan frusztrált és ingerült attól, hogy a világ nem fogadja el és nem ismeri el annak, sőt, talán figyelemre sem méltatja, meglehet, még ki is neveti. Olyan, mint egy elkényeztetett vagy neveletlen gyerek, aki azt hiszi, anyja csakis azért van a világon, hogy őt imádják, és rossznéven veszi tőle, hogy olykor mást is csinál, teszem azt a testvéreivel, az apjával, egy könyvvel vagy egyéb munkával tölti az idejét. Mindaz sérti és sebzi, anyja magatartását személyes támadásnak, értékei kétségbevonásának érzi. A belső töltés, melyből szeretet fakadhatna, gyűlöletté torzul a sérelem vélt okozója iránt.

A gyűlöletben – akárcsak a boldogtalan szerelemben – valóban találunk egyfajta kétségbeesett transzcendentalizmust; a gyűlölő ember a lehetetlen elérésére törekszik, és szüntelenül kínozza a tudat, hogy erre képtelen. Kudarvának okát a gyalázatos világban látja, mely szándékában akadályozza. A gyűlölet a bukott angyal ördögi tulajdonsága: olyan lélek állapota, mely Isten akar lenni, mi több, Istennek hiszi magát, és közben szakadatlanul gyötrik az újabb és újabb utalások arra, hogy nem Isten, vagy nem válhat azzá. Olyan lény

tulajdonsága, aki féltékeny Istenre, és akit mardos az érzés, hogy az utat Isten trónjához, amelyen igazság szerint neki kellene ülnie, megtagadja tőle az ellene összeesküdött, igazságtalan világ.

Metafizikai kudarcának okát a gyűlölködő ember soha sem képes önmagában és önnön totális túlértékelésében látni. Szerinte minderről az őt körülvevő világ tehet. Csakhogy a világ túlon túl absztrakt, bizonytalan és megfoghatatlan bűnös. Perszonalifikálni kell, mert a gyűlöletnek – a lélek merőben konkrét felhorgadásának – konkrét áldozatra van szüksége. Ez az áldozat természetesen csak helyettes és voltaképp véletlenszerű áldozat, s ezért könnyen változtható. Megfigyeltem, hogy a gyűlölködő ember számára a gyűlölet fontosabb a gyűlölet tárgyánál, melyet nagyon sűrűn képes változtatni anélkül, hogy hozzá való viszonyában bármi is változna.

Ez érthető: hiszen gyűlölete nem egy adott emberre, mint olyanra irányul, hanem arra, amit ez az ember számára képvisel: akadályok sorát az abszolútumhoz vezető úton, az abszolút elismerés, az abszolút hatalom, az Istennel, a világ igazságával és rendjével való teljes azonosulás felé. Úgy tűnik hát, hogy a felebaráti gyűlölet tulajdonképpen csak fiziológiailag testet öltő gyűlölet a világmindenség iránt, melyben az ember saját sikertelenségének okozóját látja.

A gyűlölködő emberről azt tartják, hogy kisebbségi komplexusa van. Ez a megfigyelés talán nem egészen pontos, inkább úgy mondanám, hogy komplexusát a saját értékeinek elhibázott felbecsülése okozza.

Fontosnak találom a következő megfigyelésemet is: a gyűlölködő ember nem ismeri a mosolyt, csak a fintort. Nem tud vidáman tréfálkozni, csak savanyúan gúnyolódni. Nem képes az igazi iróniára, mert az öniróniára is képtelen: csak az nevet ugyanis hitelesen, aki önmagán is nevetni tud. A gyűlölködőt komoly ábrázat, nagyfokú sértődékenység, kemény beszédmodor, kiabálás jellemzi; egyszerűen képtelen kívülről látni önmagát és beismerni, hogy nevetséges.

E tulajdonságok valami nagyon fontosat árulnak el: azt, hogy birtokosuk teljesen híján van az olyan adottságoknak, mint az arányérzék és az ízlés, hogy nem ismeri a szégyenérzést, és képtelen felülről szemlélni a dolgokat, hogy sohasem kételkedik, sőt, még csak nem is kérdezősködik, hogy nincs tudatában az önmaga és minden dolgok mulandóságának. Következésképp a gyűlölködőnek nincs része az igazi abszurditás, azaz a tulajdon léte abszurditásának élményében, nem ismeri az alkalmatlanság, idétlenség, kudarc, korlátoltság vagy bűnösség érzését. A felsoroltak közös nevezője nyilvánvalóan a mérték iránti érzék tragikus, sőt metafizikus hiánya: a gyűlölködő ember nem érzékeli a dolgoknak, a lehetőségeinek, a jogainak, a saját egzisztenciájának, a neki kijáró elismerésnek és szeretetnek a mértékét. Azt akarja, hogy parttalanul birtokolja a világot, hogy tehát a világ korlátlanul elismerje őt. Nem tudja, hogy a saját léte csodájához és elismeréséhez való jogot tetteivel kell kivívnia, ellenkezőleg, úgy érzi, hogy ezt a jogot egyszer s mindenkorra automatikusan megkapta, hogy ez a jog korlátlan, és többé soha senki nem kérdőjelezheti meg. Röviden: azt képzelem, hogy valamiféle bianco belépője van bárhová, tehát a mennyországba is. Aki vizsgálgatni merészeli belépőjét, azt a becsületébe gázoló ellenségének tekinti. Ha jogát a léte és elismerésre így értelmezi, akkor természetesen egyfolytában haragudnia kell valakire, hogy e jogából nem a következmények általa megkívánt végtelen sorát vonja le.

Megfigyeltem, hogy a gyűlölködők azzal vádolják felebarátaikat – s általuk az egész világot –, hogy gonoszok. Haragjuk motorját az az érzés hajtja, hogy a gonosz emberek és a gonosz világ megtagadja tőlük azt; ami a legtermészetesebb módon megilleti őket. Haragjukat tehát más emberekbe vetítik. Ebben is hasonlítanak az elkényeztetett gyerekekre: nem értik, hogy olykor maguknak is meg kell szolgálniuk valamiért, és hogy ha nem kapják

meg automatikusan mindazt, amit a fejükbe vettek, ez nem azért van, mert valaki gonosz hozzájuk.

A gyűlöletben nagy adag egocentrizmus és önszeretet van. Az abszolút önigazolásra vágyva és azt nem találva a gyűlölködő ember úgy érzi, hogy alattomos, rosszindulatú és mindenütt jelenlevő igazságtalanság áldozata, melyet meg kell szüntetni, hogy végre megnyíljon az út az igazságosság előtt. Csakhogy az igazságosság az ő értelmezésében a feje tetején áll: szerinte az embereknek kötelességük neki ítélni azt, ami nem ítélni neki – az egész világot.

A gyűlölködő ember alapjában véve boldogtalan, és sohasem lehet tökéletesen boldog. Mert bármit tesz is annak érdekében, hogy végre teljesen elismerjék, és hogy pusztuljanak végre azok, akik szerinte lebecsülésének okozói, az áhított sikert, vagyis az abszolút sikert sohasem érheti el: végül mindig kivicsorog rá valahonnan – akár áldozatának vidám, békülékeny és engesztelő mosolyából is – tehetetlensége minden borzalma, az, hogy képtelen Isten lenni.

Gyűlölet csak egyféle van: nincs különbség tehát egyéni és csoportos gyűlölet között; aki gyűlöli az egyént, az szinte mindig hajlandó magáévá tenni és terjeszteni a csoportos gyűlöletet is. Sőt, mondhatnám azt is, hogy a csoportos gyűlölet – legyen bár vallási, ideológiai, szociális, nacionális vagy más – valamiféle tölcser, amely lassan magába szívja mindazokat, akiktől nem idegen az egyén gyűlölete. Vagyis: mindenfajta csoportos gyűlöletnek a legsajátabb hátországa és emberi potenciálja azoknak az embereknek az együttese, akik képesek gyűlölni az egyént.

De ez még nem minden: a gyűlöletre képes emberek által kimutatott, terjesztett és mélyített kollektív gyűlöletnek különös mágneses vonzása van, alkalmas tehát arra, hogy magához rántson sok olyan embert is, akiből eredetileg látszólag hiányzott a gyűlölet képessége. Csak éppen erkölcsileg ingatagok, gyengék, önzők, szellemük rest és képtelen az önálló gondolkodásra, s ezért hajlamosak rá, hogy a gyűlölködők szuggesztív befolyása alá kerüljenek.

A kollektív gyűlölet – mely összehasonlíthatatlanul veszélyesebb az egyén iránti gyűlöletnél – vonzerejét néhány nyilvánvaló előnye adja:

1. A kollektív gyűlölet megszabadítja az embert a magánytól, elhagyatottságtól, a gyengeség, tehetetlenség, lenézettség érzésétől, és ezzel természetesen segíti a sikertelenségi és alábecsültségi komplexusának leküzdésében. Ugyanis közösséget kínál neki, valamiféle furcsa testvériséget, mely az összetartó egyetértés igen egyszerű módszerén alapul: a részvétel ugyanis nem jár semmiféle követelménnyel, a felvétel feltételei könnyen teljesíthetők, senkinek sem kell tartania attól, hogy nem felel meg a vizsgán: hiszen mi sem könnyebb, mint elfogadni a gyűlölet közös tárgyát és a közös „ideológiát”, amely e tárgy gyűlöletét indokolja. Kijelenteni, hogy a világ minden bajáról – és főképp minden sebzett lélek kétségbeeséséről – a németek, arabok, négerok, vietnamiak, magyarok, csehek, cigányok vagy zsidók tehetnek, oly egyszerű és érthető! És mindig akad elég olyan vietnami, magyar, cseh, cigány vagy zsidó, akinek magatartásával illusztrálható, hogy mindennek ők az okai!

2. Az alábecsültség érzése, mely szerintem ott bujkál minden gyűlöletre képes emberben, nagyszerű közegre talál a gyűlölködők közösségében: tagjai a végtelenségig bizonygathatják egymás előtt tulajdon értékük nagyságát, akár azzal, hogy egymást túlszárnyalva nyilvánítják ki gyűlöletüket a rajtuk esett sérelem okozóinak kiválasztott csoportja iránt, vagy a szimbólumok és rítusok kultuszával, mely emeli a gyűlölködők közösségének értékét. A viselet, egyenruha, jelvény, zászló vagy kedvenc dal egysége közelebb hozza egymáshoz a résztvevőket, erősíti bennük szuverén identitásuk tudatát, gyarapítja, növeli és sokszorozza szemükben tulajdon értéküket.

3. Míg az egyéni agresszivitás mindig kockázatos, mert életre kelti az egyéni felelősség mumusát, a gyűlölködők közössége valamiképp „legalizálja” az erőszakot: az agresszió közös megnyilvánulása a legitimitás vagy legalábbis egyfajta „kollektív fedezék” illúzióját kelti. Egy csoportban, falkában vagy tömegben elbújva minden potenciális erőszaktevő természetesen többet mer: egyik biztatja a másikat, mindnyájan – éppen azért, hogy többen vannak – kölcsönösen erősítik egymást a hitben, hogy agresszivitásuk jogos.

4. A csoportos gyűlölet vezérelve a gyűlölködőknek és mindazoknak, akik képtelenek az önálló gondolkodásra, előbb-utóbb jelentősen megkönnyíti az életüket, meri a rajtuk esett sérelem vétkeseiként felkínálja nekik a gyűlölet tárgyát, mely úgyszólván első pillantásra vagy hallásra felismerhető: a folyamat, melynek során a világ általános igazságtalansága azzá a konkrét személlyé testesül, aki az igazságtalanságot képviseli, akit tehát gyűlölni kell, hallatlanul megkönnyíthető, ha a felkínált „bűnös” a børszínének, nevének, anyanyelvének, vallásának vagy hazájának köszönhetően nyomban azonosítható.

A kollektív gyűlöletnek van még egy igen alattomos előnye: észrevétlenül keletkezik. A közgondolkodásnak úgy is számtalan olyan, ártatlannak látszó állapota van, amelyek a potenciális gyűlölet szinte észrevehetetlen előfokait képezik, valamiféle tágas és termékeny földet, amelyben a gyűlölet magva könnyen megkapaszkodik és később könnyen kicsírázik.

Hadd hozzak fel legalább három példát.

Hol másutt fejlődhetne ki jobban és sikeresebben a már említett határtalan igazságtalanság túlbujánzó érzése, mint ott, ahol valóban igazságtalanság történt? Az alábecsültség érzésének legtökéletesebb háttérje értelemszerűen egy olyan helyzet, amelyben valakit tényleg megaláztak, megsértettek vagy becsaptak. A beteges sértődöttség kifejlődésének legtökéletesebb talaja az olyan környezet, ahol valóban sértegetnek. A kollektív gyűlölet egyszerűen ott szerez hitelt, ott növeli vonzerejét a legkönnyebben, ahol egy embercsoport ilyen vagy olyan módon valóban szenved, vagyis az emberi tragédiák színhelyén.

Második példa: az emberi értelem és az emberi ész csodája az általánosítás képességével párosul, e számottevő erő nélkül nehéz elképzelni az emberi szellem történetét. Aki gondolkozik, az valamiképp általánosít. Csakhogy az általánosítás képessége nagyon törékeny ajándék, mellyel fölöttébb óvatosan kell bánni. Az átlagosabb értelem előtt ugyanis igen könnyen észrevétlenül maradhatnak az igazságtalanság rejtett csirái, melyek éppen az általánosítás aktusának következményei. Hiszen mindnyájan megteszük, hogy véleményt nyilvánítunk különféle nemzetekről, közöljük róluk megfigyeléseinket: kijelentjük, hogy a franciák, angolok, oroszok ilyenek vagy olyanok. Megállapításunkban természetesen nincs rossz szándék, általánosító kijelentésünk pusztán a valóság jobb megismerését szolgálja. Mégis az általánosításnak épp ebben a fajtájában óriási veszély rejtőzik: nevezetesen az, hogy bizonyos – az adott esetben etnikailag meghatározott – embercsoportot észrevétlenül megfosztunk az egyénektől és az egyéni felelősségtől, és valamiféle absztrakt kollektív felelősséggel ruházunk fel. Világos, hogy mindez nagyszerű indítékul szolgálhat a kollektív gyűlöletre: az egyes emberek pusztán a származásuk miatt a priori rosszak vagy gonoszok lesznek. A fajgyűlölet napjaink egyik legsötétebb negatívuma, egyebek között épp az általánosításnál tanúsított effajta óvatlanságra támaszkodik.

Végül beszéljünk a kollektív gyűlölet harmadik előfokáról, amit én kollektív „másságnak” neveznék. Az élet áttekinthetetlen, káprázatos sokszínűsége és titokzatossága nemcsak abból adódik, hogy minden ember más, és hogy senki sem értheti meg a másikat tökéletesen és teljesen, hanem abból is, hogy a különféle embercsoportok csoportként is különböznek egymástól: szociális szokásaikban és megszokásaikban, hagyányaikban, vérmérsékletükben, élet- és gondolkodásmódjukban, értékítéletükben – és természetesen vallásukban, børszínükben, öltözködésükben és így tovább. Ez a „másság” jobbra valóban kollektív, és tökéletesen érthető, hogy egy másik csoport közös „mássága” abban a

csoportban, amelyhez tartozunk meglepetést, idegenkedést, értetlenséget, sőt gúnyt fakaszthat. Ahogy mi csodálkozunk mások „másságán”, úgy csodálkoznak ők a mienken.

A különféle közösségek e „másságát” fogadhatjuk természetesen megértéssel és toleranciával mint olyan tény, mely az élet tarkaságát adja, becsülhetjük és tisztelhetjük, sőt mulathatunk rajta, azonban aránylag könnyen a meg nem értés és viszálykodás forrásává is válhat. Azaz újfent – az eljövendő gyűlölet háttérjárává.

Akik a valódi igazságtalanságnak, az általánosítás képességének és a „másság” tudatának vékony, csalóka és veszedelmes jegén mozognak, azok közül csak kevesen képesek azonnal megsejteni a kollektív gyűlölet feltételezhető vagy már elszórt kakukktójásainak jelenlétét.

Napjaink Közép-Kelet-Európáját némely megfigyelő potenciális puskaporos hordóként jellemzi, olyan térségnek tartja, ahol erősödik a nacionalizmus, az etnikai összeférhetetlenség, következésképp erősödnek a kollektív gyűlöletnek különféle megnyilvánulásai is. Sőt, egyesek úgy írnak e térségről, mint az eljövendő európai instabilitás lehetséges forrásáról, mely komolyan fenyegeti a békét. Az efféle borúlátó elmélkedések sorai közül olykor sóvárgás tetszik ki a hidegháborús arany idők után, amikor Európa két fele kölcsönösen sakkban tartotta egymást, s ennek köszönhetően nyugalom volt.

Nem osztom az említett megfigyelők pesszimizmusát. Ennek ellenére elismerem, hogy – ha nem örizzük meg éberségünket és ép eszünket – a világnak az a zuga, ahonnan érkeztem, a kollektív gyűlölet feltámadásának és kifejlődésének alkalmas talaja lehet. Ennek számtalan és többé-kevésbé érthető oka van.

Mindenekelőtt tudatosítanunk kell magunkban, hogy Közép-Kelet-Európa térségében sok nemzet és különféle etnikum él egymásba fonódva, és hogy itt nehéz elképzelni olyan ideális határokat, amelyek területileg egyértelműen elválasztanák egymástól ezeket a nemzeteket és etnikumokat. Ebből eredően itt sok a kisebbség, a kisebbségen belül is kisebbségek élnek, a határok itt gyakran meglehetősen kimódoltak, röviden: amolyan közös nemzetközi katlanról van szó. Mindemellert a nemzeteknek itt vajmi kevés történelmi lehetőségük nyílt arra, hogy kialakítsák saját politikai önállóságukat és saját államiságukat: évszázadokig az Osztrák-Magyar Monarchia fedele alatt éltek, a két háború közti rövid szünet után különféle módon Hitler igazta le őket, majd nyomban a háború után vagy nem sokkal később Sztálin. Amire a nyugat-európai nemzetek egész évtizedeket és évszázadokat fordíthattak, arra a közép-európai nemzetek többségének tulajdonképpen csak a két háború közti húsz esztendő jutott.

Joggal érezhetik hát kollektív tudatuk alján, hogy történelmi igazságtalanság áldozatai. A gyűlöletre jellemző hipertrófiás sebzettség érzése itt tehát értelemszerűen alkalmas talajra talál, könnyen gyökeret ver, és könnyen fejlődik.

A totalitárius rendszer, amely ezekben az országokban hosszú évekig uralkodott, egyebek közt abban is jeleskedett, hogy igyekezett mindent egyarcúvá tenni, gleichschaltolni és uniformizálni azáltal, hogy a leigázott nemzetek mindenfajta jellegzetességét, vagy ha úgy tetszik, „másságát” évtizedekig igen keményen elnyomta. Az államigazgatás szerkezetétől a tetőkön vöröslő csillagokig minden egyforma, azaz a Szovjetunióból importált volt. Nem csoda hát, hogy amikor ezek a nemzetek megszabadultak a totalitárius rendszertől, hirtelen hallatlanul éles fényben pillantották meg kölcsönös, vagyis felszabadított „másságukat”. És nem csoda az sem, ha ez az évtizedekig láthatatlan, tehát szükségszerűen meg nem tapasztalt és mentálisan fel nem dolgozott „másság” meglepetést kelt. A ránk kényszerített egységes uniformistól és álarctól megszabadulva igazából most nézünk először egymás valódi arcába. Kölcsönös „másságunk” sokkot vált ki. És ezzel megteremtődik a további kedvező helyzet arra, hogy kollektív viszolygás támadjon, mely bizonyos körülmények között kollektív gyűlöletté fajulhat.

E térség nemzeteinek nem volt elég idejük arra, hogy államiságuk kellőképp kiérlelődjön, de még arra sem, hogy kölcsönösen megszokják egymás másságát.

Itt is alkalmazhatjuk a gyermekkel való összehasonlítást: ezeknek a nemzeteknek sok szempontból egyszerűen nem volt idejük arra, hogy politikailag felnőttekké váljanak.

Mindazok után, amit átéltek, e nemzetek természetes szükségét érzik, hogy gyorsan láthatóvá tegyék létezésüket, hogy elérjék elismerésüket és megbecsülésüket. Azt akarják, hogy tudjanak róluk, hogy a világ kikérje a tanácsukat, azt akarják hogy „másságuk” elismertessen. És eközben, még belső bizonytalansággal telve önmagukat és elismerésük mértékét illetően, idegesen lesik a másik nemzetet, hátha az – hiszen ráadásul hirtelen kiderül róla, hogy más, mint ők – eltereli róluk a figyelmet, amit ők érdemelnének.

A totalitárius rendszer Európának ezen a részén évtizedekig elnyomta a polgárok önállóságát és önjogúságát, arra törekedett, hogy az embereket pusztán gépezetének engedelmes alkatrészeivé idomítsa. A totalitárius rendszer által oly sokáig irtott polgári kultúrának a hiánya és e rendszer általánosan demoralizáló hatása könnyen lehetővé teszi az óvatlan általánosításnak azt a fajtáját is, amely mindig sajátja a nacionalista összeférhetetlenségnek. A kollektív felelősség elvét elutasító emberi jogok tiszteletben tartása ugyanis bizonyos polgári kultúrának a megnyilvánulása.

Ebből az igen rövid és szükségszerűen igen egyszerűsítő leírásból talán kiderül, hogy Európának ezen a részén a körülmények valóban meglehetősen alkalmasak arra, hogy nemzeti összeférhetetlenséget, sőt gyűlölködést szítsanak.

És van itt még egy fontos tényező: a felszabadulásunk okozta első örömet szükségszerűen a csalódottság és depresszió ideje követte: csak most, amikor mindenről megmondhatjuk az igazat és mindent a nevén nevezhetünk, látjuk teljes borzalmában az örökséget, amit a totalitárius rendszer ránk hagyott, csak most döbbenünk rá, milyen keservesen és milyen sokára fogjuk az elkövetett károkat helyrehozni.

Az általános ingerültség ezen állapota sokakat készíthet arra, hogy különféle helyettes áldozatokon töltsék ki mérgüket, akik a főbenjáró és immár megsemmisített bűnöst, azaz a totalitárius rendszert képviselik a szemükben. A tehetetlen düh mindig is villámhárítót keres.

Ismétlem, amikor a közép-kelet-európai nemzetiségi gyűlölködésről beszélek, nem az elkerülhetetlen jövőre gondolok, hanem a potenciális veszélyre.

Hogy sikeresen elháríthassuk, ahhoz ezt a veszélyt tudatosítanunk kell. Ez mindnyájunk feladata, akik a volt keleti blokkban élünk.

Nemcsak azért kell határozottan harcba szállnunk a kollektív gyűlölet esetleges csíráival, mert a rosszal mindig szembe kell szegülnünk, hanem tulajdon érdekünkben is.

Van a hinduknak egy meséjük Bhérundról, a mitikus madárról. Ennek a madárnak egy teste, ámde két nyaka, két feje és két önálló tudata van. A hosszú együttélés következményeképpen a két fej kölcsönösen meggyűlöli egymást és úgy dönt, hogy kárt tesz a másikban. Ezért mind a kettő követ és mérget nyeldekkel. Az eredmény nyilvánvaló: Bhérund fájdalmas görcsök és hangos jajkiáltások közepette meghal, hogy aztán Krisna végtelen kegyelme által feltámadjon. Krisna azért támasztja fel, hogy a madár örök időkgig emlékeztesse az embereket, miként ér véget minden gyűlölködés.

Ezt a mesét naponta fel kellene idéznünk magunkban nekünk is, akik a frissen született európai demokráciákban élünk: amint az egyik nemzet megadja magát a másik nemzet gyűlöletére csábító kísértésnek, úgy járunk, mint Bhérund madár.

Azzal a különbséggel, hogy bajosan akad egy evilági Krisna, aki ettől az újabb szerencsétlenségtől megszabadít bennünket.

* Az Oslóban rendezett nemzetközi konferencián 1990. augusztus 28-án elhangzott beszéd Csehszlovák Távirati Iroda által közreadott szövege.

VÁCLAV HAVEL

On the nature of hatred

In his address at the international conference held in Oslo in August 1990 with the participation of writers of world-renown, Václav Havel first analysed and systematized the causes of personal hatred relying on his own experiences. In the greater part of his address, he scrutinized the developmental mechanism and possible motives of the extremely dangerous collective hatred. In addition to hatred originating from actual offences, Havel identifies the unjust generalization and the ignoring of „unlikeness" as two main antecedents of collective hatred.

In respect of the emerging democracies in Central Europe, Havel thinks that the nationalist hatred, that arises from national grievances, biases, and from blaming others for the sins of the fallen regimes, is also a potential danger. Taking a strong stand against this nationalist hatred is a common concern of all nations that once belonged to the „Eastern Bloc", without which the reconstruction of the whole region may come to a halt.